

Олександр КОЧЕРГА,
заступник директора
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат психологічних наук, доцент

РУХОВА АКТИВНІСТЬ І ПИСЬМО ЯК ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ЧУТЛИВОСТІ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ УЧНІВ

Учитель-словесник може здивуватися: навіщо йому занурюватися в суто психологічні характеристики учнівської діяльності? Проте за межі професійної компетентності мовника ці проблеми виходять лише на перший погляд. Від розуміння вчителем цих характеристик залежить і перебіг процесу формування мовних компетентностей учнів, і рівень їхньої сформованості.

Безмежний «океан» текстової інформації — середовище існування сучасної людини. Щодня цю інформацію сприймаючи й осмислюючи, вона фіксує її в різноманітний спосіб: записує від руки, друкує на електронних носіях, ксерокопіює, фотографує... Найпоширенішим, найбільш доступним, демократичним способом фіксації текстової інформації залишається письмова форма її відображення, тобто власноручний запис. Коли згадуємо навчання в школі, перше, що спадає на думку, — навчання читання та письма, без яких годі уявити будь-який навчальний процес. Без сумніву, для успішного навчання в школі навички читання й письма є найнеобхіднішими, можна сказати, базовими. Характеризуючи процес навчання в цілому, його можна окреслити як формування в ди-

тини умінь читати та писати. Саме вони складають «фундамент» освоєння людиною знань.

Оволодіння читанням та письмом потребує від дитини певних часових і значних вольових зусиль, які полягають у подоланні труднощів в освоєнні цих процесів. Тому для дитини вони далеко не завжди є цікавими і привабливими. Проте за умови враховування природних особливостей учня у формуванні цих важливих умінь цілком можна досягти позитивного «фону» їх сприйняття дитиною. Для цього педагоги мають усвідомлювати логіку їхнього становлення.

Насамперед необхідно зрозуміти: яке вміння формується в дитини першим? Відповідь на це запитання допоможе усвідомити природну логіку психофізіологічного становлення загальнонавчальних умінь дитини.

Дослідивши еволюцію «природи» дитини, психологи дійшли висновку, що в дошкільному віці найближчим до природи її активності є вміння писати. У широкому розумінні це процес зображення як «кольорових асоціацій» або предметних чи сюжетних малюнків, так і різноманітних знаків, а саме: букв, цифр чи геометричних елементів.

Дійсно, слід говорити саме про зображення, а не письмо, як його розуміють у школі. Зображувальна діяльність дитини — це «часовий проект» поступового, а іноді й «вибухового» народження письмових навичок, майбутній прообраз її умінь писати від руки. Цей процес потребує розуміння та постійної уваги з боку дорослих.

Деякі тенденції розвитку сучасної дитини не можуть не насторожити. Здійснені в 2012 році обстеження дітей шестирічного віку виявили їхнє негативне ставлення до малювання (17,8 %), до фізкультури (35,7 %), письма (39,3 %). Певно, нелюбов до письма можна пояснити тим, що саме уроки письма є для сучасного учня найбільш важкими та «енергозатратними». Можливо, саме цим спричинено стриманість у ставленні до вивчення української мови в учнів початкової школи.

Швидкий перехід до вивчення правил, закономірностей мовного функціонування, перенесення акценту на словесні категорії (друге опосередкування) та відрив від реальної дії гальмує бажання дитини пізнавати, творити, створює у свідомості учня упередженість до навчального матеріалу.

Усе назване є наслідком недостатньої роботи над стимулюванням розвитку зображувальної діяльності та фізичної культури дитини. Це результат неусвідомленого поспіху у формуванні пізнавальних здібностей учня, а ще — в обмеженні його психомоторної активності.

Пригадаймо геніальний висновок видатного фізіолога та психолога І. М. Сеченова щодо того, що *думка породжує рух, але й рух породжує думку* [4]. І. М. Сеченов один із перших звернув увагу на те, що рухи руки людини спадково не зумовлені, вони виникають у процесі виховання й навчання як результат асоціативних зв'язків між зоровими відчуттями і м'язовими змінами в процесі активної взаємодії з навколишнім середовищем. Усвідомлення та врахування цієї природної закономірності

може суттєво змінити ситуацію в методиці шкільного викладання мови, наповнивши її психомоторною активністю дитини.

Рухову активність слід поєднати з активним вправлянням у говорінні, «просторовим» вибудовуванням мовних конструкцій. Річ у тім, що думка активніше виникає під час руху, що підтвердилося організацією навчання в академії Платона в Афінах. До активних вправлень необхідно додати й рухове опредметнення слів, тобто показ предмета і присвоєння йому словесного означення, та розпредметнення (свівідношення словесного означення з конкретним об'єктом навколишнього світу). Цьому має сприяти організація словникової роботи.

Не менш важливі для становлення мовних компетенцій учня підготовка до письма та розвиток його руки. Нині письмо ручкою або олівцем поступово витісняється видруком на комп'ютері чи різноманітних гаджетах. Певно, з цієї причини письмо перестали сприймати як важливу психофізіологічну загальнорозвивальну діяльність учня. Нівелюються єдині методичні підходи до становлення процесу письма від руки. Недостатньою стала увага до поетапної системної підготовки та підтримки інтересу учня до вміння писати від руки. Особливо це стосується пропедевтики письма в дошкільні роки. Послаблювати увагу до цього особливого етапу в організації виховного процесу дітей не можна.

Засоби письма змінюються відповідно до потреб людини. Проте в усі часи письмо від руки вважали за одне з найважливіших умінь розвинутої, культурної людини. Воно дозволяє фіксувати власні та чужі думки, зберігати їх на паперових носіях за допомогою спеціального письмового приладдя (авторучки, олівця, кулькової ручки...).

У ХХІ столітті письмо від руки замінило «письмо» на комп'ютерній клавіатурі чи віртуальній сенсорній клавіатурі різноманітних електронних пристроїв (гаджетів). Традиційні «паперові» лис-

ти витіснено електронними та їх скороченою формою — sms-повідомленнями.

Така потрібна і незаперечна навичка, як письмо ручкою, під загрозою зникнення, що відчутно вже на початку шкільного навчання дитини. Спершу клавіатура комп'ютера, а згодом мобільного телефону змусили нас позбуватися багатьох звичок, серед яких читання «паперової» книжки, письмо від руки, тренування індивідуального мислення... За даними, опублікованими Інститутом Євромоніторингу в 2012 році, продаж ручок у країнах Заходу невпинно знижується.

Не заперечуючи зручність електронних засобів спілкування, звертаємо увагу не обережність у їхньому використанні дитиною в період, коли в неї формується таке важливе для її навчання в школі вміння використовувати «пізнавальний інструментарій» (мислення, почуття, уява). Відмовляючись від письма ручкою, учень обмежує, а іноді і втрачає можливості для активного розвитку чутливості своїх мозкових структур.

Дедалі більше шкіл (здебільшого приватних) США, Великої Британії, Канади відмовляються від використання ручки, вважаючи її анахронізмом. Приватна англійська школа Collège du Léman в Женевському кантоні в Швейцарії упродовж трьох років витратила 800 тисяч євро на обладнання трьох класних кімнат планшетами... Кожен учень має в розпорядженні окремий планшет із завантаженою до нього спеціальною педагогічною програмою, яка замінює і підручник, і учнівський зошит. Учитель теж викладає предмет із планшетом у руках, що дозволяє йому напяму перевіряти виконуваними учнями завдання. Йому не потрібна ручка з червоною пастою. Відпадає потреба і в «паперовому» класному журналі, навіть у «паперовому» конспекті уроку. Замість звичної шкільної дошки на уроках використовують відеопроєктор, який демонструє на екрані будь-яку інформацію з планшета вчителя. Немає потреби ви-

кликати школяра до дошки, достатньо переключити на дошку зображення з екрана його робочого планшета. Усе це створює певну технологічну ідилію, яку ми зможемо спостерігати в будь-якій школі вже через 5—10 років.

Та не забуваймо, що революційні зміни в шкільній освіті мають бути спрямовані передовсім на розвиток та використання всіх природних можливостей дитини! Потреба в оволодінні знаннями і навичками ХХІ століття не викликає особливих дискусій. Без сумніву, сучасним дітям вони будуть необхідні в майбутньому професійному житті. Проте не менш важливою є сформованість вміння писати власноруч ручкою — таке вміння необхідне для розкриття природних потенціалів людини, адже саме руки — головні інструменти її тіла.

Письмо ручкою — багатомірний просторовий процес, який змушує працювати цілком інші ділянки мозку, аніж ті, які задіюються під час друкування на клавіатурі комп'ютера чи мобільного телефону. Тому відмова від письма ручкою в початковій школі не є виправданою, вона недоречна і навіть небезпечна для розвитку та розкриття потенційних психофізіологічних механізмів учня.

Початкова освіта спрямована не стільки на оволодіння знаннями, скільки на оволодіння інструментами пізнання навколишнього світу, на формування вміння вчитись. У старшій школі ці вміння й навички розширюються та трансформуються. Одним із найважливіших інструментів навчання є саме вміння писати від руки, яке без втрат для розвитку психофізіологічних механізмів не зможуть повноцінно замінити вміння користуватися сучасними електронними пристроями. Уникання письма за допомогою ручки вимикає з діяльності цілі мережі системи мозкових структур учня, звужує і навіть деформує їхню активність.

Письмо є важливим освітнім та культурологічним засобом для ознайомлення і пізнання учнем навколишнього сві-

ту. Крім того, письмо здійснює потужний профілактичний вплив на стан тіла (м'язову мобілізацію та розслаблення, вправлення рухів), психіку (зосередження, концентрацію, почуттєву «естетичність рухів») і подолання деяких психосоматичних проблем (тунельного синдрому кисті руки).

Як уже говорилося, писати дитина вчиться раніше, ніж починає читати. Цей природний здобуток важливо підтримувати, розвивати та враховувати під час підготовки майбутнього школяра.

Початок шкільного життя кожної 6—8-річної дитини [5] збігається з критичним періодом розвитку дитячого організму. У ці роки в житті дитини:

а) формується нове коло спілкування — зі шкільними педагогами, однокласниками;

б) змінюється спосіб життя (зникає розміреність темпу, встановлюються більш жорсткі обмеження дій, алгоритмізується навчальний день, звужується простір дозвілля);

в) з'являються нові обов'язки;

г) стрімко падає рухова активність.

Усе це призводить до напруженої діяльності фізіологічних систем організму (передовсім звужує діапазон роботи дрібної моторики), тому в цей період необхідне особливо бережне ставлення до дитини з боку школи та батьків.

Відомо, що вміння виконувати дрібні рухи з предметами розвивається в дитини переважно до 6—7 років (хоч цей процес не зупиняється і в наступні періоди

шкільного життя). Саме до цього віку досягає необхідного рівня визрівання відповідних зон кори головного мозку, розвиток дрібних м'язів кисті руки, чому має сприяти ігрова діяльність. Гра є незамінним тлом, що створює найкращі для цього умови. Насичення позитивними *почуттями*, що дають оцінку ситуації, активна робота *мислення* у визначенні життєвої задачі, можливість *уявити* наступні кроки дії — усе це має діяти на початковому рівні в дитини вже до школи.

Важливо, щоб дитина була підготовлена до засвоєння нових знань (у неї активно працюють почуття, мислення, уява), формування навичок (у тому числі письма), а не була змушена виправляти неправильно сформовані знання та навички. На фоні цих суспільних установок головна роль відводиться виключно інтелектуальному розвитку учня. Про тіло, як завжди, більшість педагогів забуває, або вважає його розвиток менш важливим за розвиток розумових здібностей.

Необхідно пам'ятати, що відставання розвитку моторики руки в дошкільному дитинстві неминуче призводить до збільшення тривалості процесу адаптації до школи та, як наслідок, — слабкої успішності та труднощів процесу формування особистості. З цієї причини робота з підготовки кисті дитячої руки до письма має починатися до вступу в школу з урахуванням індивідуальних психофізіологічних особливостей дитини [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кольцова М. М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребёнка / М. М. Кольцова. — М. : Педагогика, 1973. — 144 с.
2. Кольцова М. М. Ребёнок учится говорить / М. М. Кольцова. — М., 1979. — 192 с.
3. Прищепа О. Ю. Трудности у засвоєнні графічних навичок письма шестилітніми першокласниками та шляхи їх подолання // Початкова школа. — 2000. — № 7. — С. 11–13.
4. Сеченов И. М. Элементы мысли / И. М. Сеченов. — СПб. : Питер, 2001. — 416 с.
5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський. — К., 1988. — 310 с.